

ENTREVISTA A CONXITA MARC MORÉ

Conxita per començar em diu el seu nom, el dia que va néixer i on va néixer.

Me dic Conxita Marc, vaig néixer a Pujols, Folquer. Què més t'haig de dir?

El dia que va néixer.

El dia 14 de juliol de l'any trenta-sis.

On va passar la guerra la seva família?

Lo meu pare estava amagat, se m'amagaven. Perquè havia vingut de la guerra de l'Àfrica, tres anys que va fer de "servici" i llavors es va amagar. La meva mare de Folquer se'n va anar a Benavent que hi tenia una germana i una cunyada.

I vostè va marxar amb ella?

"Claro".

I el temps de guerra van estar allà a Benavent?

No. El temps de la guerra estaven allà a baix a Folquer. Quan ja havia passat això vam marxar. I llavors va ser quan van venir els altres.

A part del pare que estava amagat, va tenir altres familiars que anessin a la guerra?

Sí. Un germà del meu pare va anar a la guerra i ja no el vam veure més. D'aquells de divuit anys.

Al seu poble hi havia moltes cases, hi havia altres nois del poble que marxessin a la guerra?

Jo crec que sí.

Quantes cases eren al poble, més o menys?

Allà on vaig néixer jo només hi havia dues cases.

Com es va trobar amb els maquis? Quina és la seva experiència?

Vivíem en un "puesto" que es deia Montadó, que és aquí al cap de Comiols que hi ha tres o quatre cases. Hi havia una que es deia la casa Blanca, dos, "después" Cal Clotà i Cal

Vito i venien los maquis. Cada dia venia la guàrdia civil "*Què heu vist alguna cosa?*", "*No, no hem vist res*", sempre dèiem que no. I ells venien, los maquis, quan era de nit, veníem i natres els hi donàvem menjar i els hi donàvem patates, els hi donàvem de tot. Aquella gent jo me'n recordo que eren uns xicots joves, jo tenia quatre o cinc anys, uns xicots ben joves, vestits de soldat.

Sap més o menys quin any podia ser això?

Sí. L'any quaranta-quatre.

Vostès sabien on estaven amagats aquells nois?

Sí. En una casa que no hi havia ningú i ells al de dia no sortien per res. Només sortien a la nit, venien i s'estaven amb natres allà al foc. I jo me'n recordo que un, ho he pensat vegades, aquest home devia tenir alguna canalla xic, m'agafava, m'assentava a la falda d'ell i jo al foc amb ell.

Llavors teníeu una coneixença durant una temporada a diari.

Van vindre per Tots Sants que s'arranquen les patates. Me'n recordo per això, però quan temps hi van estar, jo crec que a la primavera ja devien marxar.

Van passar diguem com un hivern.

Com un hivern allà en aquella casa. Era una casa, "*pues*" a dins del bosc de roures, amagadot, molt amagat. I els civils cada dia venien, cada dia. "*Què heu vist algú?*", "*No, no, no hem vist ningú*".

Aquests civils, a casa seva sabien si vigilaven algun camí més...

No, no ho sabíem natres.

Només es presentaven a casa.

Venien a casa i donaven una volta i estaven tot lo dia per allí i quan se feia tard marxaven. I quan se feia tard venien los altres.

Està bé. [Nota del transcriptor: riem]

Jo crec que s'hi van estar allà fins a la primavera, em sembla.

Vostè i la seva família de què parlaven amb aquells nois? Què els explicaven?

No me'n recordo.

Vostè què pensava? Què eren soldats?

Sí, perquè anaven vestits de soldat. I eren joves, no eren vells no, que eren ben joves.

No els hi van explicar mai quins objectius tenien o perquè s'amagaven?

No, no. Natres no els dèiem res i ells tampoc. I menjaven allà amb natres. Els hi en donàvem, els vam donar un calder i tot per coure's les patates. S'hi van estar bastant temps, tres o quatre mesos diria que s'hi van estar.

Quants nois recorda? Eren sempre els mateixos?

Quatre o cinc. I el meu pare ens deia que a la nit, natres no ho sentíem, que els gossos cridaven, que passava tanta gent a la nit.

Perquè hi havia gent que s'amagaven, però els que venien a casa vostra sempre eren coneguts vostres, sempre els mateixos.

Sí, sí. Venien sempre els mateixos, tres o quatre xicots. I un, sempre era el mateix, que m'agafava i s'assentava, i jo a la falda.

En aquest temps per allà, a Montadó, vostè recorda si hi havia gent que es guanyava la vida, per exemple, recollint coses de la guerra?

No ho sé. Sí! Quan va haver passat la guerra van venir camions a portar-se'n bombes.

Eren camions del servei de "recuperación", eren com oficials diguem, no era gent del poble.

No, no. Eren gent amb camions militars i tot. Estava ple de bombes allò.

I recorda que passés algun accident a algú conegut del poble o dels pobles del costat?

Sí que n'hi havia. D'aquí d'Aramunt que jo el conec, un home, no té mà de tocar les bombes. Sí que n'hi va haver i el meu pare mos deia, imagina't, jo tenia cinc anys i en va llogar una de vuit, a guardar vaques. Que vols que fes vuit anys! I em deia "No digues

res" i ens deia mon pare a la nit "Mira, fulano no te braços, eh? No toquéssiu les bombes" i jugàvem tot lo dia.

Les vàieu les bombes?

N'estava ple tot. I natres les agafàvem i "Venga, qui la fa caure? Tu o jo?".

Vau tenir la sort que de la vostra colla ningú va prendre mal.

No.

I no recorda si hi havia algú més gran, després que passessin aquells camions, els anys de després, que es guanyés la vida recollint aquella "chatarra"?

N'hi havia gent que en buscava de "chatarra", sí.

A casa seva com es guanyaven la vida, son pare?

Lo meu pare "pues" teníem tres o quatre vaques, "después" tres o quatre cabres i "tocinos", natres del camp vivíem.

Quan va anar cap a Montadó va ser l'any quaranta-quatre o una mica abans?

Va ser a l'any quaranta-quatre, quan vam marxar de l'altre "puesto".

Us va instal·lar allà?

Sí. I allà no hi havia ningú. La una casa era en aquest serrat, l'altra en aquest i l'altra així [Nota del transcriptor: aixeca el braç i assenyala en l'aire en diferents direccions]. És a dir que venien ells a la nit i no d'allò.

I no es creuaven mai amb el guàrdia civil. Quan van deixar de venir us ho van avisar que marxarien o va ser d'un dia per l'altre que ja no es van presentar més?

No, no. no. No ho van dir, no. No deien gran cosa, no. Però s'estaven allà, xerraven i eren ben simpàtics, sí, sí.

Semblaven bona gent.

Sí, per mi sí.

Jo he llegit que cap a l'any quaranta-dos hi va haver un incendi bastant gros per aquella zona a causa què hi havia molt material de guerra.

N'hi havia moltíssimes de bombes.

Vostè aquell incendi no el recorda, no li van explicar després.

No, no. Però de bombes a camions les venien a buscar, a camions. De moltes classes. Si encara no fa molts anys que jo vaig trobar per allà en una roureda, fa anys, com un fusell que tenia una bales com una metrallera. La vam llençar per allà. I un, ja fa anys diu "Porta-me'l, que el vull jo" aquell fusell i vam anar i el vam trobar i se'l va endur.

Guardàveu coses de la guerra vosaltres, de record, alguna cosa que recollíeu? O només jugàveu com a canalla?

No, jugàvem com a canalla.

A Montadó hi havia escola?

No. Hi havia quatre cases només.

Lavors vostè a escola hi va poder anar o no?

Hi havíem anat després més tard a Benavent. De Montadó a Benavent a peu.

Quant de temps hi posàveu?

Una hora i mitja.

Vau saber si algun veí d'alguna casa propera pogué haver denunciat a aquells nois?

Jo crec que no.

I els veïns després entre vosaltres us ho explicàveu?

No, no, no. No dèiem res ningú. Ningú deia res.

Si hi havia altres maquis que anaven a altres cases...

No en sabíem res. Natre venien els mateixos i vivien en aquesta casa abandonada. Però d'un a l'altre, ni amb els veïns ens explicàvem res.

Sabíeu, a part del menjar que li donàveu vosaltres, com es rentaven la roba...

No sé, no sé. Jo diria que s'ho feien ells.

Per això no demanaven mai ajuda.

No, no. Només ens van demanar que els deixéssim un calder per coure's les patates. Els hi donàvem un tros de cansalada o alguna altra cosa que teníem.

I aquell calder se'l van emportar de casa?

Ens el van tornar.

El van tornar.

Sí.

[Nota del transcriptor: intervé el càmera per demanar a l'entrevistada que no toqui el micròfon].

Després de que ells ja no hi fossin en aquella casa, no vau anar mai a veure la casa on ells s'hi van estar?

Sí que hi vam anar.

I que vau veure allà?

Res.

Era una casa abandonada.

Abandona al mig d'uns arbres i molt amagat.

Tenien llits allà?

No me'n recordo si hi havia llits. Hi ha coses que me'n recordo i hi ha coses que no.

No teníeu por d'ells?

No.

I de la guàrdia civil quan us venia a preguntar d'ells?

Tampoc.

No us feia por?

Natres dèiem que no havíem vist ningú i ells també devien fer el mateix. Els civils, la por que tenien ells. Ells tenien por, els civils.

Clar, corrien un perill però en certa manera, casa vostra també teníeu un perill. Hi va haver persones que es van comprometre pel fet d'ajudar als maquis. No recorda...? Vostè devia ser una nena i potser no tenia aquesta sensació de perill, però no recorda que els seus els amoïnés aquell fet?

No me'n recordo, tenia quatre anys.

Clar, era molt petita. Vosaltres a casa vostra vau passar penúries després de la guerra? Escassetat, teníeu alguna mena de racionament, anàveu a buscar racionament a algun lloc?

No, no. Sí, a Benavent me'n recordo que donaven oli, llentilles i coses. Però natures teníem prou menjar. Teníem "tocinos", teníem gallines, teníem de tot. De menjar en teníem prou. I "hasta" hi havia forn de pa en aquella casa que fèiem lo pa.

A la casa on estàveu vosaltres?

Sí.

Pa els hi en donàveu als maquis també?

També, sí.

Els hi donàveu de tot.

Sí. Encara em sembla que el veig que era ros i portava un barret d'allò de soldat [Nota del transcriptor: amb els dits de la mà s'assenyala el front]. Tots anaven vestits de soldat. No sé d'on devien ser jo aquesta gent. I eren catalans.

Tots eren catalans? Ara li anava a preguntar.

Sí.

Parlàveu en català amb ells.

Sí, sí.

No recorda que li poguessin dir d'on havien vingut... que mencionessin que havien entrat per la Vall d'Aran?

No.

Això no ho recorda.

No deien res. No deien gran cosa. Només deien "Si venen els civils i pregunten per natres dieu que no n'heu vist cap" i natres ho fèiem.

Els civils que teníeu per la zona també eren sempre els mateixos o anaven canviant?

Canviaven. Los civils venien de Vilanova de Meià i pujaven cada dia, eh? Però [Nota del transcriptor: incomprendible] que hi havia aquestos los altres no sortien, i cases solotes així són amagades. Allò era bastant amagat.

Hi havia un camí directe per arribar a casa vostra o ells arribaven pel mig del bosc? Entre la casa on estaven ells amagats i casa vostra...?

Sí que hi havia una mica... No, no, de camí no n'hi havia, pel mig del bosc. Jo diria que per Tots Sants van vindre quan arrencàvem les patates, que s'arrenquen per Tots Sants, i jo crec que hi van estar l'hivern i en la primavera ja no hi eren. La meva germana va néixer a Benavent al maig de l'any aquell, del quaranta-quatre.

I quan va néixer la seva germana ells ja no hi eren.

No, no, ja no hi eren. Ja havien marxat. Ja no en vam veure mai més cap.

Per Nadal vau tenir algun contacte amb ells? Estaven allà sols?

No me'n recordo. Al de dia no venien, venien a la nit. Perquè al de dia hi havia els civils per allà. Les altres cases mai he sentit de dir "Que va passar? Res" Tothom callava.

Ni anys després de la guerra, això que m'esteu explicant a mi ara, li heu explicat a algú altre més?

No.

Mai.

No li havia explicat mai a ningú. I que la meua mare, van tirar un "tiro" i de seguida se li van presentar dos moros allà i que on tenia l'home diu [Nota del transcriptor: incomprendible] "Jo no ho sé on és" diu "Si no mos ho dius a les dotze de la nit et vindrem a matar".

Això quan la guerra?

Quan la guerra. I ella no va dir res. I l'un era jove i l'altre era vell de moro. I el jove diu que va dir "*Perquè la vols matar? Que farà aquest "crio"? No veus que es morirà*" i no li van fer res. No van tornar a les dotze de la nit, no.

La seva mare estava sola amb vostè?

I la mestressa de la casa. Una dona ja gran vella.

I el seu pare on es va amagar?

Per allà on podia. A Benavent hi tenia una germana. No sé si has estat mai tu a Benavent.

Sí.

A baix fa així [Nota del transcriptor: mou el braç esquerre de baix cap a dalt] i puja cap amunt i al cap del poble hi havia una casa que era d'uns parents, d'una germana del meu pare i ella cada nit els anava a portar el menjar, per allà sota el roc que estaven amagats deu o dotze hi havia. I perquè no la veiessin, que no la coneguessin, quan era ben de nit sortia de casa que ningú la veia i els portava el menjar, allà al roc. Que allí hi havia de guerra, a Bonrepòs encara es coneixen les trinxeres, encara n'hi ha.

Hi ha anat vostè per allà?

A Bonrepòs, prou. Hi ha estat la meva germana quaranta-quatre anys.

Déu ni do. Allà hi va haver-hi el front molt de temps i per això va quedar tan material.

Les bombes a camions se les emportaven, en camions, de tantes que n'hi havia.

Però per allà per Montadó i per Porredó també va haver-hi front i combats.

A on?

Montadó i Porredó. No està a prop Porredó de Montadó?

No l'he sentit mai aquest nom.

Més o menys pel sector que li diuen la Campaneta.

Sí ja ho sé on és la Campaneta. Això de la Campaneta és a Sant Salvador. Allà hi havia molta guerra. Només cap a Tremp i cap aquí dalt ja diu que no n'hi havia tanta. Lo més fort era allà.

[Nota del transcriptor: l'entrevistadora comenta una mica com estava articulat el front i com es va iniciar l'avenç de les tropes "fascistes" cap a Artesa i Vilanova de Meià]

La seva mare li va explicar que sentís bombardejos de la guerra?

Sí, i tant, diu que sentien bombardejos i hi havia covotes, coves, i s'amagaven allà. Sí que li havia sentit dir.

Això per la zona de Benavent.

Sí, cap allà Benavent. També hi havia molta guerra.

Quant de temps va estar amagat el seu pare?

Devia estar un parell o tres d'anys. Venia, quan d'allò a la nit devia vindre. A Benavent tenia una germana i aquesta és la que els portava el menjar allà.

Per tant, la seva mare no va recuperar la vida de família fins que no va acabar la guerra.

No, no, no.

No li van explicar mai si a son pare li van demanar després explicacions de perquè no havia anat al front?

El van posar en un camp de concentració.

Cap a on va estar?

Va estar a Pamplona.

I sap quan de temps hi devia estar?

Em sembla que un any. Per bona conducta, perquè feia el que li manaven, un any hi va estar.

I llavors va tornar cap aquí.

Sí.

I és quan us vau anar a viure a Montadó.

Sí, a Montadó. Vam estar vuit o nou anys i després ens vam anar a Sant Salvador.

A Sant Salvador de Toló, quan vau arribar a Sant Salvador, vostè ja no tenia edat d'anar a l'escola, ja era gran...

No, encara tenia dotze anys, penso que tenia.

O sigui que també va anar a escola a Sant Salvador?

A Benavent vaig anar, i a Sant Salvador també.

Sant Salvador també va ser un poble molt castigat per la guerra. Vostè va conèixer l'experiència dels veïns d'allà, si havien passat la guerra allà o si la gent s'havia marxat a un altre lloc...

N'hi ha que van marxar en camions, no sé com se'n deia d'això.

Evacuats.

Evacuats.

Sap cap a on van anar aquesta gent?

Cap a l'Aragó molts.

Recorda si era un poble que estava en mal estat per culpa de la guerra? Com estaven les cases?

No, no estaven malament.

Ja no les va trobar malament.

No, no. Jo diria que no les van esbocinar res.

És un poble que al final va quedar allò que li diuen "en tierra de nadie" perquè van lluitar molt i el front va quedar allà una mica indefinit. Aquell temps, que ja era la postguerra més avançada, per allà ja no hi havia maquis?

No. Jo crec que cap a l'estiu ja no n'hi havia.

Cap a l'estiu del quaranta-quatre pensa que d'aquí es van tornar a retirar o van marxar.

Van marxar. No sé qui eren aquesta gent. I tants. No se pas d'on van sortir tants.

[Nota del transcriptor: l'entrevistadora comenta amb l'entrevistada molt breument qui eren els maquis i l'entrada del maquis per la Vall d'Aran de 1944 i perquè s'amagaven].

El seu pare quan es va fer més gran li va parlar de la guerra, de com havia passat aquella experiència d'estar amagat tant de temps?

Mira, sí crec que a Sant Salvador hi havia guàrdia civil i al "cabo" de la guàrdia civil el meu pare li explicava de quan era ell a la mili, allà, diu que era tinent, Franco, i li explicava en aquest de la guàrdia civil. Diu "*Jo aniria si fos de tu i li explicaria*" i diu que estimava tant als soldats que si li en mataven algun plorava.

Això qui ho deia? Son pare.

Sí, el meu pare. Que estimava molt als soldats Franco.

Però ell després d'estar a l'Àfrica no va voler tornar a lluitar ni amb un bàndol ni amb un altre.

No, no, en cap. Tres anys hi va haver guerra a l'Àfrica, tres anys. Tot lo temps de la mili en guerra a l'Àfrica. I ells eren nou germans. Un se'n va anar a Andorra i feia de pastor, els altres, lo meu pare per allà i un altre per allà i al xic el van matar, perquè no va tornar més. Una cunyada, una "tia" em deia "*L'Esteve em va donar a jo el que tenia, la cartera i no sé què. Si torno m'ho tornes, sinó t'ho quedes tu*". No va tornar. Tenia divuit anys i ja no el van veure. Jo no el coneixia pas a aquest. Era el germà xic. Divuit anys.

Els tiets que se'n van anar a Andorra van tornar després?

Sí que va tornar. Encara hi és a Pons. Sí que va tornar. I un altre per allà a les roques, que la germana els hi portava menjar a la nit. I als rics i als capellans els buscaven també. I ahir la meva germana, no sé què vam parlar i em va dir "*Que no te'n recordes del capellà de Benavent?*" Jo no me'n recordo d'això. "*Que van matar a un capellà i que els van fotre a la presó...*". Ho saps tu això?

Sí. Això va ser a l'esclat de la guerra, per molts poblets va haver-hi persecucions.

I amb un, que van dir que es va escapar, i van fer l'enterro i diu que era viu i van fer l'enterro perquè no el busquessin.

Era una bona estratègia. [Nota del transcriptor: riem]

Sí, sí. Jo els conec a aquella gent, d'un poble que es diu Gramenet, a sota Benavent.

**I cap a la zona aquesta de Merea? Què en sap de com va passar la guerra per allà?
Va conèixer després a gent que estigués per allà?**

No.

Merea, Gramenet. És tot la mateixa zona.

És a prop. Jo he estat als dos "puestos". Merea és més cap aquí al cantó de la carretera de Sant Salvador, i Gramenet és més cap allà.

Un país dur també per viure allà.

Sí, sí. Ara no hi deu viure ningú casi bé.

Poques cases. Així l'experiència que va tenir vostè amb els maquis va ser molt concentrada d'aquells mesos que era molt petita.

Sí, sí.

Pràcticament van fer vida de família.

I tant! Sí, sí. I jo a vegades de gran pensava, aquest home devia tenir algun "crió" xic, perquè sempre m'aixecava així en l'aire i jo estava ben contenta.

Era canaller.

Era canaller.

Però no recorda ni els seus noms...

No sé ni com es deien, no, no.

Era com curios, diguem us acollíeu, però al mateix temps no podíeu parlar del que passava perquè així no us comprometíeu els uns als altres.

No, no. Jo no sé com és deia i ell tampoc. Jo m'assentava allà i au. I "después", quan va haver passat tot això, un any, a arrencar patates, vam llogar un home que havia estat a la guerra dels carlins, mos ho explicava.

Déu ni do.

Això deu fer més anys. I que no hi havia cap escopeta ni res. Que s'acaçaven amb "machetes" amb destrals i amb bastons d'un serrat a l'altre. Aquest home ens ho explicava.

Això ja quan estàveu a Sant Salvador. Teníeu terres per allà també per treballar?

Sí, menàvem terra, s. Llavors ja no hi va haver més de guerra, ja va estar passada.

A Sant Salvador tampoc no devia haver-hi problemes de racionament, en aquells anys ja es va anar acabant tot allò.

Sí, va anar bé de menjar aquí. Per Barcelona i per allà malament [Nota del transcriptor: incompreensible].

Sí, allà era més complicat.

I conills i perdius, de tot n'hi havia, n'estava ple. Però aquestos camions de soldats, moltíssimes en van treure de bombes, però moltes, a camions.

També recuperaven tot el material, les filferrades, es van emportar tot lo que van poder. Els camions el veieu passar, això ho recorda quan estàveu ja a Sant Salvador?

No, quan érem a Montadó.

Encara estàveu a Montadó. Sí. Passaven per allà per les pistes recollint.

Però molt. Molts camions. És que en devia estar ple. Si encara fa un any o dos que hi vaig anar li vaig dir a l'encarregat "Escolta, he vist una bomba", diu "Si em dius a on és, ho diré als d'esquadra", hi havia així [Nota del transcriptor: incompreensible] a sobre i estava ben conservada, no s'havia mullat gaire i era d'unes que es deia "de la cinta".

Això eren granades, no?

No, granades eren unes que feien uns quadrets així, redonetes. I aquestes de la cinta era així com un pot, hi havia un d'allò i així una cinta.

Com una llauneta.

En deien de la cinta. Se'n va matar molta de gent i tallar-los, matar-se, amb foc i tot, de tantes que n'hi havia de bombes, allà n'estava ple, però moltes.

[Nota del transcriptor: entrevista aturada per a que el càmera canviï la targeta de memòria]

Li queda alguna cosa que jo no li hagi preguntat, que li vingui al cap, que sigui relacionat amb tot allò?

No sé. Del que més em recordo és dels maquis, que aquestos els he viscut jo i anava amb ells, que els altres m'ho han "contat". Aquests que et dic de Benavent, de Gramenet, no sé que van fer, van matar un capellà i no sé què van fer. I van dir... era viu i van fer l'enterro perquè no el busquessin.

Clar, per dissimular.

Per dissimular. D'això me'n recordo que ho vaig veure. I aquestos de Benavent eren uns "xulos" i diu que deien que anaven a matar al [Nota del transcriptor: incompreensible] un capellà.

Això de matar als capellans pràcticament va ser quan va néixer vostè, al principi de la guerra. En aquesta època vostè devia estar encara a Pujols.

Segur.

Però potser li han explicat... li han explicat lo de Gramenet?

Sí, sí, sí. Aquest home no el van matar.

Van fer veure que el mataven.

Que l'havien matat i van fer l'enterro i tot, que jo me'n recordo, que el vaig veure jo l'enterro, que hi era.

Vostè era a l'enterro? I quina edat tenia vostè llavors?

No me'n recordo. Xica, quatre o cinc anys.

Això va ser abans o després de lo dels maquis?

No, això era "antes".

Era abans dels maquis.

Quan hi havia els maquis ja no n'hi havia de guerra.

Clar, ja era l'any quaranta-quatre, vostè tenia llavors "pues" ja tenia vuit anys llavors. Vostè és la més gran dels seus germans?

Sí.

Tenia encara germans més petits?

Dues germanes tinc.

Que ja eren nascudes també quan lo del maquis?

La xica no, l'altra sí.

I de grans, que estiguessin a la casa, quan venien els maquis? Quants éreu a casa vostra quan venien els maquis?

Quan venien hi havia els meus pares i jo.

I la germana més petita.

No, encara no havia nascut. Va néixer l'any quaranta-quatre. Va néixer aquell any i potser no havia nascut encara.

Això ja era a la tardor de l'any quaranta-quatre, dieu que van arribar més o menys per Tots Sants.

Sí. Doncs ja devia... Me'n recordo que arrencaven patates.

Llavors la seva germana més xica devia de ser un bebè...

Sí.

I entre vostè i aquesta germana que va néixer al quaranta-quatre no n'hi ha cap germà més?

No.

Aquells nois venien sempre tots, els quatre o cinc venien junts?

Sí, sí. Venien cada nit.

I sempre venien tots.

Sí. Estaven un "rato" i marxaven. S'assentaven allà al foc amb natres i se n'anaven. Natres no els hi preguntàvem res i ells tampoc a natres.

Però sabíeu que eren maquis.

Sí.

Per que eren com soldats.

Anaven vestits de soldats, amb lo "gorro" i tot aquell [Nota del transcriptor: es toca el front amb la mà].

I us van explicar on estaven, en quina casa estaven amagats.

Ens ho devien contar, és clar. Els hi donàvem coses natres. Què haurien menjat aquesta gent?

No sé de què s'haguessin alimentat... potser caçant.

De bèsties n'hi havia moltes.

Potser devien caçar si tenien una mica d'armament, però és clar, pa o coses així com patates no devien...

No en tenien els hi donàvem natres.

I si dieu que els hi vau donar fins i tot el calder.

El calder, sí, sí. Per coure's les patates. Les patates també els hi donàvem natres.

Devien fer foc i posar el calder al foc.

Ho devien fer a la nit, quan ja era ben fosc que no n'hi havia ningú. Allà no venia ningú en aquell temps a veure'ns, ningú foraster no venia.

Clar, no eren anys per anar passejant. Tothom estava a casa, tothom intentava guanyar-se la vida com podia. Llavors lo que li donàveu era conreat, de casa vostra, era lo que teníeu.

Sí, per natres.

Vosaltres també teníeu animals llavors.

Sí. Teníem gallines i conills. I forn i tot hi havia per fer pa. Perquè no es podia anar en lloc ni ha comprat blat ni a comprar res.

Hi havia molta escassetat també de llavor, per sembrar la gent també tenia problemes.

Clar que en devia tenir.

Son pare sembrat no en tenia...

Sí que en teníem de sembrat. No me'n recordo.

És que vuit anys...

Hi ha coses que me'n recordo i hi ha coses que no.

Clar. Hi ha coses que et marquen una miqueta més i les recordes més.

Sí.

Llavors això en família tampoc no ho heu parlat mai dels maquis, després?

No, no.

Amb les seves germanes no perquè eren petites. Vostè no ha sabut mai que és el que pretenien els maquis, això no...

Nosaltres no els hi preguntàvem res i ells tampoc ens deien res. Cada nit venien a veure'ns. Quan marxaven els civils. Els civils també venien cada dia "No heu vist...?", "No, no, no hem vist res" I jo feia lo que deien els altres. Que em deien "No diguis res, eh!"

La seva mare li deia que no digués res o qui li deia?

La meva mare em deia "No diguis res!". Jo no deia res, jo jugava amb ells i au.

Ja els devíeu esperar cada nit.

"Claro", cada nit venien. I les altres cases mai van dir "Què venen los maquis?", no. Mai, ningú. Tothom callava.

Clar perquè potser n'hi havia més que anaven a altres cases.

[Nota del transcriptor: gesticula dient que no ho sap] De cases n'hi havia quatre i dues eren juntes i les altres, la una era en aquest serrat i l'altra en aquest altre [Nota del transcriptor: aixeca el braç i assenyala amb el dit cap a dalt en dos direccions].

Aquelles cases sap si també durant la guerra havien anat a lluitar o si també s'havien amagat? Sabíeu entre unes cases i les altres com havíeu passat la guerra o no?

No.

Com és que vau anar a Montadó? Sap per què el seu pare, després quan ja va tornar, se'n va anar cap allà?

Perquè los amos d'aquella casa i terra eren amics i llavors i vam anar per això. Eren a Benavent, no tenien res en lloc, "pues" mos vam anar allà. I jo i aquella "bordegota", vingia a jugar amb les bombes a cop de roc.

Que era una nena d'una altra casa o la filla de...

No. Una nena d'Abella de la Conca. I era dolenta. Mira com devien ser de pobres a casa seva deia "*Lo meu pare se mengava el pa i a natres no ens donava*". Me'n recordo ben bé que deia això, i deia "*No diguis res, eh!*". *Si tirem rocs a les bombes, no fem res*". Era molt més dolenta que jo. "*Claro*", jo en tenia sis i ella vuit.

Vostè si era l'any quaranta-quatre ja tenia vuit anys també, si és nascuda del trenta-sis.

Sí, del trenta sis, sóc nascuda.

Llavors a l'any quaranta-quatre ja teníeu vuit i ella era més gran.

Ella tenia tres anys més que jo.

I de les altres cases que hi havia a prop hi havia més canalla?

No.

Només éreu les dues.

Només érem natres de canalla.

Us ajuntàveu i us anàveu a jugar al bosc i allà us trobàveu amb el material que hi havia per allà tirat.

N'estava ple, a tarters. Tarters així [Nota del transcriptor: fa un gest amb la mà assenyalant l'alçada aproximada de la pila].

Li van explicar o va sentir quan ja va ser més gran que es trobessin soldats morts també?

No.

Això no li van dir. Només material.

Jo només vaig veure... soldats morts no hi vaig veure mai cap.

Que li expliquessin, com altres llocs per exemple a Sant Corneli se'n trobaven de soldats.

Oh, segur que allí també n'hi ha. Hi ha trinxeres. A darrera de la casa n'està ple de trinxeres.

A Montadó.

A Bonrepòs. Llavors va ser quan els de la Diputació van [Nota del transcriptor: incomprendible] la casa i van posar encarregats. I ara diu que està tot abandonat.

Quan vau anar a Sant Salvador, com és que vau fer aquest canvi? Per què?

Perquè allà hi havia mestres i tot i a Benavent no hi havia res.

Perquè vosaltres poguéssiu anar a escola, els seus pares van canviar de viure a Montadó se'n van anar cap a Sant Salvador.

Sí. Allà ja hi havia més coses.

Com que ja éreu més gran, ja no recordeu haver jugat amb bombes per allà o encara sí?

A Sant Salvador no n'hi havia cap de bomba.

Ja no hi havia allà al poble...

No. Allà no n'hi havia cap de bomba. Les bombes eren a Montadó, però a tarters, eh. Camions venien cada dia carregats de bombes, mira que en van portar de bombes cap allà.

N'hi van portar... les bombes moltes les devien tirar els avions...

D'aquelles que tenien ales [Nota del transcriptor: fa cercles amb el dit índex indicant un gir circular]. N'estava ple.

Molt bé Conxita. Jo ja li he preguntat totes les preguntes que portava a la meva llista, no sé si vostè em vol explicar alguna cosa que jo no li hagi preguntat...

No sé què més...

Si té algun record o alguna cosa que li expliquessin. De gran, quan ha tornat vostè a veure les trinxeres i tot això?

Sí, a Bonrepòs hi anava cada any, hi havia ma germana.

L'anàveu a visitar.

I a estar-nos i tot. Jo les he vist les trinxeres a Bonrepòs.

Això ja de gran.

D'ara, d'ara. Encara hi són les trinxeres.

Sí, sí. Jo també les he vist, però tenia curiositat per saber quan hi va tornar per primera vegada ja de gran.

De xica ens vam anar aquí a Montadó, i de Montadó a Bonrepòs hi anàvem, que era a prop.

Clar. Quan jugàveu amb aquesta nena potser anàveu cap allà també?

No.

Tan lluny, no.

Tan lluny no anàvem, no. Tot allò era d'uns "condes" Bonrepòs, dels "condes" de Gironella. La meva germana els ha conegut.

Perquè ella ha viscut allà.

Sí. Quaranta-quatre anys ha viscut.

Déu ni do.

I de trinxeres al darrera de la casa n'està ple.

Expliquen això, que a l'estiu de l'any quaranta-dos va haver-hi un incendi i com que hi havia tantes bombes es veu que amb l'incendi van començar a esclatar.

Jo això no ho he sentit.

No ho ha sentit vostè. Clar, és que realment al quaranta-dos vostè encara era molt petita, just tenia sis anyets. Molt bé Conxita, "pues" ja estem. Ho deixem aquí.